

also names Heydar Mirza's uncle - Alikhan Gorji.¹

Judging by the sources, Khanfarvan Khanum, whose brothers - Zaal, Daud and Tamazi are promoted to the royal court of Safavid Iran, must belong to the family of Georgian nobles, the same can be said about Soltan Zade Khanum. The fact that the brothers of these women are referred to as Heydar Mirza's uncles may indicate their (the women's) kinship.

As for the issue of marriage with the Shah of Iran, based on Georgian and Persian sources, we believe that Shah Tamaz I, might have been married to Shalikashvili's daughter and Soltan Zade Khanum.

The results of our research will be presented in more detailed in the report.

ლიანა სამყურაშვილი

კორნელი კეკელიძის სახელობის საქართველოს
ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი

ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრის არაბული სამედიცინო თხზულებები

ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრის აღმოსავლურ ფონდში დაცული არაბული ხელნაწერები დიდი მუსლიმური კულტურის მცირე ნაწილია. ისინი, სპარსულ და თურქულ (ოსმალურ) ხელნაწერებთან ერთდ, სამი სხვადასხვა გეოგრაფიული არეალის კულტურულ-მატერიალური მემკვიდრეობის მასალას წარმოადგენს და შესაბამისად, დაცულია სამ კოლექციაში: **1. ArK კოლექცია** შეიცავს XIX ს-ში თბილისში მცხოვრები კერძო პირის, ირანელი გენერლის, ჯამშიდ არდაშირ აფშარ მაჯდოს-სალტანეს ბიბლიოთეკის ნაწილს. XX საუკუნის 20-იან წლებში მისი კუთვნილი ბიბლიოთეკა საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმს გადაეცა, რომელშიც თავმოყრილი იყო არაბული, სპარსული და თურქული ხელნაწერები. მათი მეცნიერული აღწერილობა 1969 წელს დაიბეჭდა.² სპეციალისტთა

1 N. Falsaf, p. 10.

2 კორნელი კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტის არაბულ, თურქულ და სპარსულ ხელნაწერთა კატალოგი (K კოლექცია), შეადგინეს ც. აბულაძემ, რ. გვარამიამ, მ. მამაცაშვილმა, თბ., 1969.

შეფასებით, ხელნაწერები შეკრებილია გამორჩეული ინტერესებითა და ლიტერატურული გემოვნებით. 2. მეორე კოლექციაში შუააზიური წარმოშობის არაბული ხელნაწერებია (ArAC) გაერთიანებული, რომლებიც ამავე კოლექციის სპარსულ და თურქულ ხელნაწერებთან ერთად, XX საუკუნის 30-იან წლებში მოძიებულ იქნა ცენტრალური აზიის ძველ კულტურულ-საგანმანათლებლო ცენტრებში და ეს ხელნაწერი მასალა 1935 წელს გადაეცა სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ხელნაწერთა განყოფილებას, რომლის ბაზაზეც 1958 წელს დაარსდა ხელნაწერთა ინსტიტუტი (ამჟამად ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი). ArAC კოლექციის ხელნაწერთა აღწერილობა დაიბეჭდა 2015 წელს.¹ 3. მესამე, ადგილობრივი კოლექცია (ArL) წინა კოლექციებისგან განსხვავებით მზარდია. მასში გაერთიანებულია ადგილობრივ, კავკასიის ტერიტორიაზე მოძიებული ხელნაწერი წიგნები, კერძოდ, საქართველოსა და მისი მოსაზღვრე ქვეყნების -- თურქეთის პროვინციებიდან, აზერბაიჯანისა და დაღესტნის რეგიონებიდან. ადგილობრივი კოლექციის ხელნაწერთა აღწერილობა ორ ნაკვეთად გამოიცა. პირველში გაერთიანებულია სამხრეთ კავკასიაში მოძიებული ხელნაწერები,² ხოლო მეორეში -- დაღესტნური წარმოშობის ხელნაწერი მასალა.³

სამივე კოლექციის ხელნაწერთა ქრონოლოგიური საზღვრები XIII-XIX საუკუნეებია. შინაარსობრივი თვალსაზრისით ისინი ყველა იმ დარგის თხზულებებს შეიცავენ, რომლებიც შუა საუკუნეების არაბული ლიტერატურაში პრიორიტეტული იყო. ესენია საღვთისმეტყველო და სასწავლო-სქოლასტიკური დარგები, ფილოსოფია, სამართალი, ლოგიკა, საბუნებისმეტყველო-სამეცნიერო, სამედიცინო და სხვ.

ჩვენი მიზანია, წარმოვადგინოთ სამივე კოლექციაში დაცული სამედიცინო დარგის თხზულებები, რომელთა შორის არის შუა საუკუნეების ცნობილი ავტორების შრომათა

---

1 Арабские рукописи Грузинского Национального Центра Рукописей им. К. Кекелидзе, Краткий каталог (Коллекция AC), составители: Р.В. Гварамия, Н.Г. Канчавели, Л.В. Самкурашвили, Тб. 2015.

2 კ. კვეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტის არაბულ ხელნაწერთა კატალოგი, (L კოლექციის I ნაკვეთი), შეადგინეს რ. გვარამიამ, ლ. მამულიამ, ნ. ყანჩაველმა, თბ., 1978.

3 Каталог арабских рукописей Института рукописей им. К.С. Кекелидзе, (Коллекция L -- Выпуск II), Составители: Р.В. Гварамия, Н.Г. Канчавели, Л.И. Мамулия, Л.В. Самкурашвили, Тб. 2002.

ადრეული ნუსხები, ასევე, უცნობი ავტორების, ზოგჯერ კი უავტორო, ანონიმური ნაშრომები; დავადგინოთ მათი ადგილი მედიცინის ისტორიის ზოგად ქრილში და განვსაზღვროთ როდის და როგორ აისახა ისინი ქართულ ისტორიულ სამედიცინო მწერლობაში.

ცნობილი ავტორის, მუჰამად იბნ ზაქარია არ-რაზის სამედიცინო თხზულების, „მანსუხის მედიცინა“ – „ქითაბ ად-მანსუხ ფი 'იღმი გ-გიბბ“, პირველი ნაწილია დაცული შუააზიური კოლექციის სამედიცინო კრებულში ArAC 513, 133r-292r ფურცლებზე, რომელიც კრებულში მეორე თხზულებად არის წარმოადგენილი. პალეოგრაფიული ნიშნების მიხედვით გადანერილი ჩანს XIV-XV საუკუნეებში. აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ კრებულის დანარჩენი თხზულებები გადანერილია განსხვავებული ხარისხის აღმოსავლურ ქალაქებზე და დათარიღებულია 1214/1800 წლით. ამდენად, სამედიცინო კრებული ArAC 513 კონვოლუტს წარმოადგენს და თარიღდება XIV-XV საუკუნეებითა და 1214/1800 წლით.

მუჰამად იბნ ზაქარია არ-რაზი (313/925წ.), ევროპულ წყაროებში ცნობილი რაზესის - Razes სახელით, პირველი მუსლიმი ექიმი იყო, რომლის შრომები „ქითაბ ად-ჰავი“ (Continens-ყოვლისმომცველი) და „მანსუხის მედიცინის წიგნი“, ადრე შუა საუკუნეებიდანვე პოპულარული გახდა. სამეცნიერო ლიტერატურის მიხედვით, მისი შრომები აერთიანებდა მრავალ ათეულ მონოგრაფიასა და ტრაქტატს, ანტიკურ, ბიზანტიურ, ინდოელ და სირიელ ავტორთა შრომებს. მისი ნაშრომები ევროპაში ლათინური თარგმანებით ვრცელდებოდა.

არ-რაზის სამედიცინო თხზულებების საფუძველზე ქმნიდნენ თავის სამედიცინო ნაშრომებს შემდგომი საუკუნეების ავტორები. ასეთია მაჰმუდ იბნ დია' ად-დინ ილიას აშ-შირაზის (730-1330 წ.) თხზულება „ად-ჰავი“ მკუხნადობის მეცნიეხებაში – „ად-ჰავი ფი 'იღმი ე-თადავი“, რომლის ორი ნუსხაა დაცული არაბულ ხელნაწერთა კოლექციებში: ArK 5 (XVI ს., 385 ფ.) და ადგილობრივი კოლექციის ArL 240 (XVIII ს., 96 ფ.).

არაბულ მედიცინაში ცნობილი ავტორის, აბუ 'ალი იბნ სინას (428/1037 წ.) ხუთი წიგნისგან შედგენილ სამედიცინო ენციკლოპედიას, „მედიცინის კანონი“ -- „კანუნ ფი გ-გიბბ“, გამორჩეული ადგილი უკავია არაბულ სამედიცინო ლიტერატურაში. მას მეორენაირად „სამედიცინო ბიბლიასაც“ უწოდებენ. ევროპელი მკითხველი იბნ სინას (ავიცენა - Avicenna) ნაშრომს 1114-1187 წლების ლათინური თარგმანით გაეცნო და მომდევნო

6 საუკუნის განმავლობაში გამოიყენებოდა ძირითად სახელმძღვანელოდ მედიცინაში. ასეთი პოპულარული თხზულების ხუთი წიგნიდან ჩვენს კოლექციებში სამი წიგნია დაცული, რომლებიც წარმოდგენილია ორ ნუსხაში. მათგან ერთი, შუააზიური კოლექციის ხელნაწერია ArAC 655 (XIII-XIV სს., 103 ფ.), რომელიც შეიცავს თხზულების I წიგნს, ხოლო K კოლექციის ხელნაწერში ArK 9 (XIV ს., 160 ფ.) დაცულია თხზულების IV და V წიგნები.

იბნ სინას „მედიცინის კანონის“ პოპულარობის მაჩვენებელია ის ფაქტი, რომ მის საფუძველზე შეიქმნა სხვადასხვა ავტორების მიერ მოკლე რედაქციები და ასევე, მრავალი კომენტარული ნაშრომი, რომლებიც არაბულ სამედიცინო ლიტერატურაშია ცნობილი. მათგან, ჩვენს ფონდებში დაცულია „მედიცინის კანონის“ მოკლე რედაქცია -- „მუჭაბ ად-კანუნ ფი გ-გიბბ“, რომლის ავტორია იბნ ნაფის ‘ალა’უ დ-დინ იბნ აბი ალ-ჰაბამ ალ-კარში (687/1288 წ.). აღნიშნული თხზულების სამი ნუსხაა დაცული შუააზიურ კოლექციაში: ხელნაწერი კრებულები ArAC 568, 17r-133r (1209/1794-1795 წწ.) და ArAC 513, 1v-132r (1214/1800), ხელნაწერი ArAC 275, 184r-251v (XVIII ს.).

იბნ სინას „მედიცინის კანონის“ შემოკლებული, გამოკრებილი რედაქციის კიდევ ერთი თხზულებაა არაბულ სამედიცინო ლიტერატურაში ცნობილი. მისი ავტორია მაჰმუდ იბნ ‘ამრ ალ-ჩაღმინი (745/1344 წ.). თხზულებას „მოკლე კანუნი“ -- „კანუნჩა ფი გ-გიბბ“ ეწოდება, რომლის ერთი ნუსხა დაცულია K კოლექციის ხელნაწერში ArK 16 (1270/1854 წ., 66 ფ.). იგი 10 სტატიისაგან (მაკადა) შედგება, რომლებიც, თავის მხრივ, დაყოფილია მცირე ქვეთავებად -- „ფასდ“-ებად. ანალოგიური შედგენილობისა და შინაარსის თხზულება დაცულია შუააზიური კოლექციის ხელნაწერში ArAC 280, (XVIII-XIX სს., 45 ფ.), რომელსაც განსხვავებული სათაური აქვს: „მუხთასახ, მუშთამად ფი სინა’ათ ‘ადა ზუბდათ, მა იაჯიბუ ისთიჰდახათ ფი სინა’ათ აგ-გიბბი“ -- „მოკლე გადმოცემული [სამკუხნადო მასაღები], ხაც უნდა მომზადდეს მკუხნადობისთვის“. ამ თხზულების ავტორად სამეცნიერო ლიტერატურაში (ბროკელმანი) დასახელებულია მუჰამად იბნ მუჰამად აბუ ნასრ ალ-ხუჯანდი, რომელსაც აღნიშნული თხზულება დაუნერია 703-716/1303-1316 წლებში. ასეთ შემთხვევაში აღმწერელს ევალება ორივე ნუსხის მონაცემების მითითება ბიბლიოგრაფიაში.

„მოკლე კანონის“ კომენტარული თხზულება -- „შაჰჰუ კანუნჩა ფი გ-გიბბ“ დაცულია შუააზიურ ხელნაწერში ArAC

708, (938/1531 წ., 180 ფ.), რომლის ავტორად დასახელებულია მუჰამად იუსუფ იბნ 'აბდ ალ-ლატიფ იბნ დავუდ იუსუფ იბნ სულაიმან ჰაქიმ შამსუ დ-დინ 'არაბ აშ-შამი-ს. თხზულების წინასიტყვაობასა და კოლოფონში მოცემულია ინფორმაცია მისი შექმნისა და გავრცელების შესახებ შუა აზიის ქალაქების სამეცნიერო წრეებში. აღნიშნულია, რომ ავტორს თხზულება გადაუთეთრებია სამარყანდში. ძირითად საცნობარო ლიტერატურაში ეს თხზულება და მისი ავტორი არ იძებნება. ამდენად, შუააზიური კოლექციის ხელნაწერი ArAC 708, 938/1531 წ., 180 ფ. უნიკალურ ნუსხას წარმოადგენს და მისი სახით არაბულ სამედიცინო ლიტერატურაში გამოვლინდა ახალი დღემდე უცნობი ნაშრომი.

შუააზიურ კოლექციაში დაცულია რამდენიმე ანონიმური სამედიცინო თხზულება და ფრაგმენტული ნუსხა. ხელნაწერ კრებულში ArAC 275 (XVIII ს.), 2r-183v ფურცლებზე მოთავსებული თავ-ბოლონაკლული სამედიცინო ნაშრომის, „ახაბუდი მედიცინის წიგნი“ -- „ქითაბუ გიბბი 'ახაბი“, სათაური მინერია ხელნაწერის საცავ ფურცელზე. იგი ცხრილის ფორმით არის შედგენილი, რომელიც ცალკეულ სწეულებათა მკურნალობას ეხება. ავტორის სახელი დაზიანებულია და იკითხება მხოლოდ: აშ-შაიხ ჰაბა ... აბუ ლ-ჰასან. ამავე კოლექციის ხელნაწერში ArAC 542 (757/1356 წ., 84 ფ.) დაცულია უცნობი ავტორის სამედიცინო ნაშრომი: „ქითაბ ფი გ-გიბბ“. ზემოთ განხილული ხელნაწერი კრებულის ArAC 513, 293r-298v ფურცლებზე დაცულია სამედიცინო შინაარსის თავ-ბოლონაკლული ფრაგმენტი „კიგ'ათ მინ ხისადათ ად-ადვიათი“, გადაწერილი 1214/1800 წელს.

უნიკალურ ნუსხად ითვლება K კოლექციის ხელნაწერი ArK 14 (XIX ს., 191 ფ.). მასში დაცული თხზულება, „ნახკვევები მედიცინის შესახებ“ – „ად-ღავამი/ ფი გ-გიბბ“ და მისი ავტორი, იბნ 'ალი ასლარ ატ-ტაბიბ ალ-ლაბიბ არ დასტურდება საცნობარო ლიტერატურაში. წინასიტყვაობის თანახმად, ავტორს ნაშრომი საგანგებო დავალებით დაუწერია მუჰამად შაჰ კაჯარის მეფობის დროს და ეხება მედიცინაში ხმარებული ტერმინების განმარტებას, მათ მნიშვნელობასა და საჭიროებას პრაქტიკისათვის და სწეულებათა შესწავლისათვის. საკითხების განხილვისას ავტორს მოჰყავს ციტატები გალენის, ჰიპოკრატეს, არისტოტელეს, პლატონის და სხვ. ავტორთა შრომებიდან. ნაშრომი 20 ნაკვეთს შეიცავს.

ამრიგად, როგორც გაირკვა, არაბულ ხელნაწერთა კოლექციებში, ცნობილ ავტორთა სამედიცინო თხზულებების

ადრეული ნუსხების გვერდით, წარმოდგენილია რამდენიმე უცნობი ავტორის საინტერესო და იშვიათი ნაშრომი, რომლებიც არ ფიქსირდება სამეცნიერო ლიტერატურაში და მათი სახით არაბულ სამედიცინო ლიტერატურას ემატება დღემდე უცნობი ახალი სამედიცინო შრომები.

სამეცნიერო ლიტერატურიდან ცნობილია, რომ ძველი ქართული სამედიცინო მწერლობა, რომელიც ეფუძნებოდა მრავალსაუკუნოვან ეროვნულ ტრადიციას, ასევე გადმოსცემდა ელინურ-ბიზანტიურ და მუსლიმურ-აღმოსავლურ კულტურათა მიღწევებს.

ჩვენამდე მოღწეულ შუა საუკუნეების ქართულ სამედიცინო ძეგლებში დამონშებულია ხშირად ცნობილი არაბი ავტორები და მათი თხზულებები, რაც ადასტურებს ლიტერატურულ წყაროდ მათ გამოყენებას. მაგალითად, X-XI სს. სამედიცინო თხზულებაში „უსწოხო კაჰაბადინი“ მუჰამად იბნ ზაქარია არ-რაზი არაერთგზის მოიხსენიება გაქართულებული სახელით -- მაჰმად ზაქარიაშვილი; მოხსენიებულია მისი ნაშრომი -- „მანსუხის მედიცინა“. ხოლო XIII საუკუნის ხოჯაყოფილის თარგმნილ „წიგნი სააქიმოი“-ში დასტურდება გასხვავებული ფორმით -- მუჰამად ზაქარიაისძე, იბნ სინა კი -- სინაისძე. XII ს. „ხუაჰაზმშაჰის საუნჯის“ ქახთუდი ვეხსიაში დამონშებულია ზაქარიაშვილის „ჰავის წიგნი“. რაც შეეხება თხზულებაში დაფიქსირებულ ისმაილ ალ-ჯურჯანის (XII ს.) სამედიცინო შრომას „ხუაჰაზმშაჰის დახიხა“ – „ხუაჰაზმშაჰის საუნჯე“, იგი თავნაკლული შრომის სათაურად იქნა გამოტანილი გამოცემაში: „ხუაჰაზმშაჰის საუნჯის“ ქახთუდი ვეხსია და სხვ.

ამდენად, მოტანილი მაგალითების მცირე რაოდენობა არაბულ სამედიცინო თხზულებათა ლიტერატურულ წყაროდ გამოყენების შემთხვევებს ადასტურებს ქართულ სამედიცინო ძეგლებში, რაც მოცემულ საუკუნეებში არაბული ენის საერთაშორისო სტატუსით იყო განპირობებული.

მეცნიერებას ჭეშმარიტად, არ აქვს საზღვრები და მას ვერ შეზღუდავს სარწმუნოებრივი და პოლიტიკური ბარიერები.

ARABIC MEDICAL WRITINGS OF THE NATIONAL MANUSCRIPT CENTER

The Arabic manuscripts housed in the Oriental Collection of the National Manuscript Center represent a small yet significant part of the vast Muslim culture. Alongside Persian and Turkish (Ottoman) manuscripts, they constitute the material cultural heritage of three distinct geographical areas and are accordingly preserved in three collections:

The ArK collection consists of manuscripts once owned by Jamshid Ardashir Afshar Majdos, an Iranian general who resided in Tbilisi during the 19th century. This collection was originally part of the Saltane library. In the 1920s, the library was transferred to the State Museum of Georgia, where a compilation of Arabic, Persian, and Turkish manuscripts was curated. The scientific description of these manuscripts was subsequently published in 1969.¹ According to experts, the manuscripts in this collection were gathered with outstanding interests and literary taste.

The second collection comprises Arabic manuscripts of Central Asian origin (ArAC). Alongside Persian and Turkish manuscripts from the same collection, these were discovered in the old cultural and educational centers of Central Asia in the 1930s. The manuscript material was subsequently transferred to the State Museum of Georgia, named after Simon Janashia, in 1935. The Manuscripts Department, which later became the Institute of Manuscripts (now the National Center of Manuscripts), was founded in 1958 based on this collection. A comprehensive description of the manuscripts in the ArAC collection was published in 2015.²

Thirdly, the local collection (ArL) is expanding, unlike the previous collections. It encompasses handwritten books discovered locally on the territory of the Caucasus, specifically from the regions

---

1 The catalog of Arabic, Turkish and Persian manuscripts of the Korneli Kekelidze Institute of Manuscripts (K collection) was compiled by c. Abuladze, R. Gvaramiyam, M. Mamatsashvili, Tbilisi., 1969.

2 Арабские рукописи Грузинского Национального Центра Рукописей им. К. Кекелидзе, Краткий каталог (Коллекция АС), составители: Р.В. Гварамия, Н.Г. Канчавели, Л.В. Самкурашвили, Тб. 2015.

of Georgia and its neighboring countries such as Turkish provinces, Azerbaijan, and Dagestan. The description of the manuscripts in the local collection was published in two parts. The first part includes manuscripts found in the South Caucasus,¹ and in the second - handwritten material of Dagestan origin.²

The chronological boundaries of the manuscripts in all three collections span the XIII-XIX centuries. In terms of content, they encompass works from various fields that held priority in Arabic literature during the Middle Ages. These fields include theology, education, scholasticism, philosophy, law, logic, natural sciences, medicine, and more.

Our goal is to present the medical works preserved in all three collections, including early lists of works by renowned authors of the Middle Ages, anonymous works by unknown authors, and sometimes works without authors. We aim to determine their place in the broader history of medicine and ascertain when and how they were reflected in Georgian historical medical writing.

The first part of the medical works by the famous author Muhammad Ibn Zakariya ar-Razi, titled 'Mansur's Medicine' - 'Kitab al-Mansur fi 'ilmi t-tibb,' is preserved in the medical collection of the Central Asiatic collection on pages ArAC 513, 133r-292r. According to paleographic signs, it seems to have been copied in the XIV-XV centuries. It's noteworthy that the rest of the works in the collection were copied on oriental paper of different quality and dated to 1214/1800. Thus, the medical collection ArAC consists of 513 convolutes and dates back to the 14th-15th centuries and 1214/1800.

Muhammad ibn Zakariya ar-Razi (313/925), known in European sources as Razes, was the first Muslim physician. His works, such as 'Kitab al-Havi' (Continence-Comprehensive) and 'Mansur's Book of Medicine,' became popular since the early Middle Ages. According to scientific literature, his works included dozens of monographs and treatises, incorporating knowledge from ancient, Byzantine, Indian, and Syrian authors. His works were disseminated in Europe through Latin translations.

Authors of later centuries built upon Ar-Razi's medical writings.

1 K. The catalog of Arabic manuscripts of the Kekelidze Institute of Manuscripts (Part I of the L collection) was compiled by R. Gvaramiam, L. Mamuliam, N. Kanchaveli, Tbilisi, 1978.

2 Каталог арабских рукописей Института рукописей им. К.С. Кекелидзе, (Коллекция L -- Выпуск II), Составители: Р.В. Гварамия, Н.Г. Канчавели, Л.И. Мамулия, Л.В. Самкурашвили, Тб. 2002.

An example is the work of Mahmud ibn Diya' ad-Din Ilyas ash-Shirazi (730-1330 AD) on the science of treatment, titled 'Al-Hawi' - 'Al-Hawi fi 'ilmi l-Tadawi.' Two copies of this work are preserved in Arabic manuscript collections: ArK 5 (XVI c., 385 f.) and ArL 240 of the local collection (XVIII c., 96 f.).

The five-book medical encyclopedia by the renowned figure in Arab medicine, Abu Ali Ibn Sina (428/1037 AD), titled 'The Law of Medicine'—'Qanun fi t-Tibb,' holds a prominent place in Arabic medical literature. It is also referred to as the 'medical bible' in another context. The European reader became acquainted with the work of Ibn Sina (Avicenna) through the Latin translation from 1114-1187, and for the next six centuries, it served as the primary guide in medicine. Of the five books in this widely popular work, three books are preserved in our collections, presented in two lists. One of them is the Central Asian collection manuscript ArAC 655 (XIII-XIV centuries, 103 pages), containing Book I, while the K collection manuscript ArK 9 (XIV century, 160 pages) preserves Books IV and V.

An indication of the popularity of Ibn Sina's 'Law of Medicine' is the fact that it has served as the basis for concise editions by various authors and has been the subject of numerous commentaries in Arabic medical literature. Among these, a concise edition of the 'Law of Medicine'—'Mujaz al-Qanun fi t-Tibb,' authored by Ibn Nafi 'Ala'u d-Din Ibn Abi al-Hazam al-Karshi (687/1288), is preserved in our collections. Three lists of this work are found in the Central Asian collection: manuscript collections ArAC 568, 17r-133r (1209/1794-1795), ArAC 513, 1v-132r (1214/1800), and manuscript ArAC 275, 184r-251v (XVIII century).

Another work stemming from the condensed collected edition of Ibn Sina's 'Law of Medicine' is known in Arabic medical literature. Its author is Mahmud Ibn 'Amr al-Chaghmini (745/1344 AD). The work is titled 'Short Law'—'Kanuncha fi t-Tibb,' and one list of it is preserved in the manuscript ArK 16 of the K collection (1270/1854, 66 f.). It comprises 10 articles (makala), further divided into small subsections called 'fasl.' A similar essay in composition and content is preserved in the Central Asian collection manuscript ArAC 280 (XVIII-XIX centuries, 45 f.), under a different title: 'Mukhtasar, mushtamal fi Sina'at 'ala Zubdat, ma yajibu istihdarat fi Sina'at at-Tibbi'—'briefly presented [medicinal materials] that should be prepared for treatment.' Muhammad ibn Muhammad Abu Nasr al-Khujandi, who wrote this work in 703-716/1303-1316, is named as the author in

scientific literature (Brockelmann). In such a case, the describer is obliged to indicate the data of both lists in the bibliography.

A commentary on the 'Short Law'—'Sharhu Qanuncha fi t-Tibb' is preserved in the Middle Asian manuscript ArAC 708 (938/1531, 180 f.), attributed to Muhammad Yusuf ibn 'Abd al-Latif ibn Dawud Yusuf ibn Sulayman Hakim Shamsu d-Din 'Arab Ash-Shami-s. The preface and colophon of the works provide information about its creation and distribution in the scientific circles of Central Asian cities. It is noted that the author composed the work in Samarkand. This work and its author are not found in the main reference literature. Thus, the Central Asian collection manuscript ArAC 708, 938/1531, 180 f., represents a unique list, introducing a new, hitherto unknown work in Arabic medical literature.

A few anonymous medical writings and fragmentary lists are preserved in the Central Asian collection. In the manuscript collection ArAC 275 (XVIII century), the title of the last medical work, 'The Book of Arabic Medicine'—'Kitabu Tibbi 'Arab,' is inscribed on the storage sheet of the manuscript, spanning leaves 2r-183v. It is compiled in the form of a table, referring to the treatment of individual diseases. The author's name is corrupted and reads only: Ash-Shaykh Haba ... Abu l-Hasan. In the manuscript of the same collection, ArAC 542 (757/1356, 84 f.), a medical work of an unknown author is preserved: 'Kitab fi t-tibb.' ArAC 513, 293r-298v of the discussed manuscript collection preserves the penultimate fragment of medical content 'Kit'at min Risalat al-Adwiati,' transcribed in 1214/1800.

Manuscript ArK 14 of the K collection (XIX century, 191 pages) is considered a unique list. The work preserved in it, 'Essays on Medicine'—'Al-Lavam. Fi t-Tibb,' and its author, Ibn 'Ali Asghar at-Tabib al-Labib, are not confirmed in the reference literature. According to the preface, the author wrote the work on a special assignment during the reign of Muhammad Shah Qajar. It deals with the definition of the terms used in medicine, their meaning, the need for practice, and the study of diseases. When discussing the issues, the author cites Galen, Hippocrates, Aristotle, Plato, and others. The work contains 20 plots.

Thus, as it turned out, in the collections of Arabic manuscripts, alongside the early lists of medical writings of well-known authors, there are interesting and rare works of some unknown authors, not recorded in scientific literature. These new medical works, unknown

to this day, are added to Arabic medical literature.

It is known from scientific literature that ancient Georgian medical writing, based on centuries-old national tradition, also conveyed the achievements of Hellenic-Byzantine and Muslim-Eastern cultures. In the medieval Georgian medical monuments that have come down to us, famous Arab authors and their works are often attested, confirming their use as a literary source. For example, in the X-XI centuries, the medical treatise 'Incorrect Karabadin' mentions Muhammad Ibn Zakaria Ar-Razi several times by his Georgian name—Mahmad Zakariashvili. His work 'Mansur's medicine' is also mentioned. In the 'Book of Saakimoi' translated by Khojafouli of the 13th century, it is confirmed in a different form—Muhammad Zakariaisdze, and Ibn Sina—as Sinaisdze. In the XII century, Zakariashvili's 'Havi Book' is verified in the Georgian version of 'Khwarazmshahi Saunji.' As for the medical work of Ismail al-Jurjani (XII century) recorded in the work 'Khwarazmshah's Dakhira'—'Khwarazmshah's Saunje,' it was published as the title of the headless work in the publication: Georgian version of 'Khwarazmshah's Saunje' and others.

Thus, the small number of cited examples confirms the cases of using Arabic medical writings as a literary source in Georgian medical monuments, owing to the international status of the Arabic language in the given centuries. Science truly has no boundaries and cannot be limited by religious and political barriers.

ეკა დულაშვილი

კორნელი კეკელიძის სახელობის საქართველოს
ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი

წმინდა გრიგოლ ხანძთელი და „იადგარი სანელინდო“

ქართულ საეკლესიო მწერლობაში ერთ-ერთი გამორჩეული ადგილი უკავია გიორგი მერჩულის „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებას.“

ამ თხზულების იდეურ-მხატვრულ და კონცეპტუალურ მნიშ-